

Császtvay Tünde

„RÓZSA-ÁLMAK”,

*avagy hogyan használható szablyaként az irodalom az élet viharában –
Rózsa Miklós¹ útmutatása szerint?*

„Az új alkotmányos éra, mely mindennek lendületet adott, ami magyar, a szépirodalomnak nem használt, inkább ártott – szögezte le Mikszáth Kálmán 1890-ben, 23 évvel a politikai rendszerváltás után. – A diadalmas (nemzeti) politika, ahelyett, hogy emelné az irodalmát, melyből erejét meríté a diadalhoz, elvette az olvasók és írók egy részét. Az elnyomott nemzet őseinek elregélt viszonytagságaiba volt elmerülve, álmodozott a költők álmán, a felszabadult, megiffult nemzet közömbösen veszi íróit. Mintha azt mondaná a katonáinak: »Győztem, hát nem kellett többé«. Huszonöt éve foly e szomorú hanyatlás, éppen amióta magyar kormány van, mely figyelt mindenre, költött mindenre, csak a szépirodalomra nem. Gondolta talán: »Az irodalom megélt magától a rossz, fülledt levegőben, hogy fog az most meghízni ezen a jó szabad levegőn!« S íme, hogy összezsugorodott.”²

Az összezsugorodott szépirodalmi piacon ekkor már mintegy tíz éve az egyik legsikeresebb szállítónak számító Mikszáth Kálmán szerint ugyanis *„Az írók nem írnak, mert »nem kell a kiadóknak«. A kiadók sopánkodnak: »Nem adunk ki semmit, mert nem kell a közönségnek!« A közönség pedig vállat von a szemrehányásra: »Hát mit vegyünk meg, ha semmi sincsen?«*

¹ Rózsa Miklós (1873–1947) nevét ma már kevesen ismerik, pedig több évtizeden keresztül ropant befolyásos és ismert alakja volt a magyar irodalmi és művészeti közéletnek. Együtt újságíróskodott Ady Endrével, Babits Mihállyal, Bródy Sándorral, Vészi Józseffel stb. Pályája jellegzetes századfordulós életsors: a nagyon fiatalon és szegényen a fővárosba érkező zsidó fiú előbb az irodalom, az újságírás kialakulóban levő piacán próbált helyet találni. Rózsa az 1900-as évek közepétől mindinkább a képzőművészet világa felé fordult, s életét tette föl arra, hogy minél nagyobb közönséggel ismeresse meg és támogattassa a kortárs progresszív képzőművészeti törekvésű alkotókat és alkotásokat. 2009 márciusában a Magyar Nemzeti Galériában nyílt meg az 1909–1914-ig működő, általa igazgatott *Művészház* tevékenységét és alkotóit bemutató kiállítás.

² Mikszáth Kálmán: Előszó. *Az Egyetemes Regénytár Almanachja 1891-re*. Budapest 1890 – A kiemelések tőlem. Cs. T.

Pontosan ugyanebben az évben ennek a „semminek” az eladására érkezett a fővárosba, azaz a pult túloldalára – hogy következetesek maradjunk –, álmait követve, vidéki kisvárosi szülőhelyéről egy szinte még gyerek, egy 17 éves pápai fiatalember, Rózsa Miklós. A szegény zsidó családból hirtelen magasra jutó, a 20. század első évtizedének viharos korában nagy befolyást szerző Rózsa Miklósnak, az újabbnál újabb és nagyobb szabású álmok kigondolójának útja a művészettörténeti életbe és a műkereskedelem piacára – kevesen tudják – az irodalmon keresztül vezetett.

A vidéki kisvárosból a nagyon fiatalon a zajos, nyüzsgő nagyvárosba érkező, Budapestet meghódítani vágyó Rózsa Miklós mögött eddigre – közel két évtizeddel későbbi, nagyrészt Rózsa fogalmazta Szinnyei-biográfia³ szerint a természetesnek gondolt iskolaévek helyett – meglehetősen kalandos munkásévek álltak. Egyáltalán nem könnyű azonban eligazodni, hogy a több helyütt indokolatlanul bőbeszédű és csúsztatások tömegével terhelt (ön)életrajz mennyiben próbálja a *valóságos* Rózsa-biográfiát felvázolni, avagy mennyiben kívánja – viszszaemlékezőlegesen – a világ legyőzésére induló, minden nehézségen felülkerekedő, már korán jelentkező tehetséggel megáldott, *legkisebb mesei hős figuráját és legendáját* megalkotni. (Ha ugyanis a biográfia adatait szembesítjük a fennmaradt forrásokkal, az derül ki, hogy a Rózsa megadta legalapvetőbb adatok is ellentmondanak egymásnak, vagy csak kevésbé-jobban elferdítve belesimulnak egy profi legendagyártási folyamatba.⁴) És valóban, az ajkán örökké a „progresszió” jelszavával fellépő, a kortárs, modernista törekvésű kezdeményezések gyűjtőemberét leginkább a 20. század felől, s még inkább az önmaga által keltett és gerjesztett legendák felől (azaz: hogy ő a progresszió bajnoka) szoktuk megítélni, s így nem látjuk, hogy valójában mennyire a 19. századból hozott örökség táplálta és alakította személyiségét, művészi szempontrendszerét, megoldási kulcsait, azaz egész munkásságát.

Mindenestre Rózsa Miklós, a könyvtáros-tanoncnak Budapestre érkező ifjú – üres zsebén nem aggódva, óriási energiával és hihetetlen ambícióval, valamint

³ Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. X. köt. Budapest, 1906.: 1288–1292. hasáb. – Szinnyei megszokott módszerének számított, hogy az élő és az általa ismert íróktól saját maguk összeírta adatokat és szócikk-alapanyagokat kért. A Rózsa Miklós-címszó meglepően hosszúra sikerült, és egész aprólékos részleteiben is feltűnően tájékozottnak mutatkozott. Mivel Rózsa a kötet megjelenésének idején még csak pályakezdőnek számított, feltételezhető, hogy a hosszú szócikket ő maga írhatta. Ezt erősíti, hogy az MTA Művészettörténeti Intézetének Adattárában fennmaradt dokumentumok közt található egy olyan javított példány, amely a Rózsa-szócikk korrektúrájának tűnik. Rózsa erre saját kezűleg vezette rá sűrű kiegészítéseit, de ezek a betoldások a kiadott kötetbe végül már nem kerültek be. (MKI-C-I-163/II-2. 9–11.)

⁴ Például Rózsa Miklós névváltoztatásának ügye, melyről megfedkezett a Szinnyei-szócikkben, a csúsztatásokkal teli szerkesztőségi tagságok, lapalapítások feltüntetése stb.

hozzávetőlegesen Julien Sorel-i módon⁵ – végiggondolt életút-programmal érkezett a meghódítani vágyott fővárosba. Nyomát sem találni annak a (jobb kifejezés híján) „vidékiek” megilletődöttségnek és tétovaságnak, amellyel másfél évtizeddel később, 1904-ben például az Érsekújvár mellől indult 16 éves Kassák Lajos lépett le a vonat lépcsőjéről.⁶

Rózsa Miklós több fronton szinte egyszerre nyitott támadást az érvényesülés felé. A Nagel-féle könyvkereskedésből,⁷ ahová a pápai könyvkereskedő munkaadója ajánlásával érkezett, jóformán azonnal felvételét kérte a magyar honvédség nagy híré, reprezentatív alakulatába, a 32. Honvéd Gyalogezredbe.⁸ Katonai pályafutását azonban ugyanolyan hirtelenséggel fejezte be, mint ahogy elkezdte: a tisztí vizsga letétele valószínűleg csak ahhoz volt szükséges, hogy könnyítve végezhesse el a korábban – kibukása miatt – elmaradt gimnáziumi iskolaéveket.

Rózsa másik terepen is harcba indult, s felmérte, hogy milyen lehetőségek várják a könyváru piacra. Az 1880-as évek második felében a könyvkiadói és könyváru szakma igazi virágkorát élte; a nagy gründolási és részvénytársaság-alapítási láz után az 1890-es évekre nagyrészt stabilizálódni látszott a könyvkiadói-könyvkereskedői szakma intézményrendszere. Szoros szakmai kapcsolati szálai, szakmai egyletei, magas színvonalú fórumai, szakközlönyei és újságjai révén a könyvkereskedelmi munka évei során Rózsa szinte az összes olyan témával szembetalálkozhatott, minden olyan problémát megismerhetett, amely – mai szóval – tematizálta nemcsak a könyvkiadási piacot, hanem a zsurnaliszta és az irodalmi közéletet és az irodalmat forgalmazó rendszert is. (A könyvnyomtatási és –kiadási, valamint a könyvkereskedelmi tevékenység ugyanis ekkor még

⁵ Igaz, a „fekete”, azaz a papi pálya Rózsa zsidó származása miatt csak némi nehézségekkel lett volna vállalható, bár 1890-ben bátyjával együtt Rosenthalról Rózsára magyarosították a nevüket és katolizáltak is.

⁶ „Sok mindent hallottam már Pestről. Négy óra hosszat tartott az utazás és ez alatt az idő alatt valóságos csudakertté nőtt meg az a hely, ahová most meg fogok érkezni. Istenem, mi lehet az, hogy villamosok, az Andrássy út, ahol a föld alatt is vasút van és a liget ... és a nők, ezt így gondoltam, mert ezt így mondták azok, akik már jártak itt. Dél volt, mikor bejött a vonatunk, izgatott voltam, de nagyon vigyáztam magamra, senki se lássa meg, hogy vidéki vagyok. Ettől aztán még izgatottabb és ügyetlenebb lettem.

Megláttam az első sárga villamost a Nyugati előtt. Ezt nem találtam valami rendkívülien új dolognak, csak az tetszett rajta, hogy szép fényesre van festve. A villamos mentén eljutottam az Andrássy útra, ezzel is nagyon meg voltam elégedve. Szerettem volna végignézegetni a kirakatokkat, de sokáig nem volt hozzá bátorságom.” Kassák Lajos: *Egy ember élete*. III. rész, 1. köt. Budapest 1927–1935.

⁷ A Nagel-féle könyvkereskedés a főváros egyik leghíresebb könyvkiadója és –üzlete volt, a mai Múzeum körúton állt, a régi Nemzeti Színház tőszomszédságában.

⁸ Az ezred székhelye Budapest volt, ezért nevezték Budapest háziezredének. Állomáshelye a mai Kilián-laktanya volt az Üllői út és a Ferenc körút sarkán. Nevét eredetileg Mária Teréziáról kapta. Első világháborús emlékműüket 1927-ben Szentgyörgyi István készítette el, a szobor ma is áll a róluk elnevezett Harminckettesek terén. Vö. Helger Imre: *A budapesti Honvédhelyőrség Parancsnoksága*. Budapest, 2000.

rendszerint nem vált szét, a nagyobb cégek mindhárom feladatkört felvállalták.) Szakmai fórumukból, a *Corvinából*, vagyis a Magyar Könyvkereskedők Egyletének közlönyéből minden könyvárus kimerítően és alaposan tájékozódhatott olyan elvi-szakmai kérdésről, amely befolyásolta a könyveladási piacot, és olvasója részletesen, több irányúan megismerhetett minden olyan kérdéskört, amely egyrészt a szerzői, másrészt az olvasói igényekkel való találkozásokkor felmerülhettek, s ezeket aztán mindenkinek módja volt a gyakorlattal is szembesíteni a könyves pult mögött.

Rózsa legelső írása is a *Corvinában* jelent meg.⁹ A kitüntetésre méltó pályamű – hibáival és nyikorgós stílusával együtt is – tényleges meglepetést azért okoz, mert az derül ki belőle, hogy íróját, az akkor 16–17 éves Rózsa Miklóst már pályája legelején hasonló alapkérdések izgatták, mint aztán végig, működésének későbbi éveit alatt; leginkább az olvasóközönség és a könyvforgalmazó találkozási territórium, a szerzői produktum közvetítése érdekelte a vásárlói piac felé, valamint az ebből nyerhető **szellemi és anyagi haszon** izgatta: „Az ember örökös, céltudatos és fáradhatatlan harcban áll a természettel, hogy annak erőit legyőzve, azokat saját hasznára fordítsa. Kitartóan küzd a külvilág tárgyainak és erőinek meghódításán, illetve hasznosításán s bámulatos tevékenységet folytat minden téren, csak azért, hogy anyagi jólétét minél jobban előmozdítsa”¹⁰ – kezd bele Rózsa a fejtegetéseibe, s dolgozatának végső megállapítása az, hogy az írók, a költők megtermelte drágakövek valójában holt kincsek, „Hisz nincs buvár, a ki kihozza őket a feledés örvényéből. Hisz nincs **közvetítő**, ki átvi-gye az éltető erőt – a tudományt – a társadalom életébe; hisz nincs mód, mely szerint megnyissa a tudomány csergedező forrását s szökdelve illanó patakká tegye, mely ne csak egy ember szomját oltsa el, hanem üdítőleg hasson a társadalom minden egyes osztályára, minden tagjára egyaránt. És ime – mintegy ezen fontos problémát megoldandó – megjelenik a könyvárus s magára vállalja a közvetítő nemes és fontos szerepét a tudomány és a társadalom között! Hozzá-férhetővé teendő a nagy szellemek productumait, lerontja a nemzetiségek által emelt válaszfalat, nemzetközivé, közkincsévé téve az emberiségnek a tudományt!” Bár nem feledhetjük, hogy az írásmű egy igen fiatal ember alkotása, mégis, a nem túl bonyolult kérdéseket feszegető és nem túl sok ötletből építkező, nem túl szofisztikált gondolatmenetből is könnyen kiugranak azok az elemek és megmutatkoznak azok a jellemző sajátosságok, amelyekkel Rózsa további tevékenységében is vissza-visszatérően mindig élni fog: a nemzet és haladás felvilágosodás kori jelszava, benne különös tekintettel a „haladás”-ra, az anyagi haszonszerzés kérdésének állandó előkerítése és leginkább a kereskedői szerep

⁹ Rózsa Miklós: A könyvárus hivatása és a könyvkereskedelem befolyása a műveltség fejlődésére. *Corvina*, 1890. 30. sz. 121–122.; 32. sz. 131.; 1891. 1. sz. 3–4.; 3. sz. 9–10.; 5. sz. 18–19.; 6. sz. 22–23.; 7. sz. 26–27.; 8. sz. 31.; 9. sz. 34–35.

¹⁰ *Corvina*, 1890. 30. sz. 121–122.

olyan értékelése, mely szerint a kereskedő a mediális közeg, a közvetítő elem a „teremtő” és a „teremtés” között.

Rózsa mindemellett párhuzamosan egy harmadik területen is kardot rántott és ütközetbe indult: az irodalmi piacot kívánta meghódítani. Bár Rózsa Miklós (ön)életrajzában azt írta, már tanonckorában is „foglalkozott az irodalommal” és hogy „már tanoncz korában csaknem az összes dunántúli lapokba írt költeményeket, tárczákat és más hirlapi cikkeket,” valójában ezt úgy kell érteni, hogy egyrészt foglalkoztatták a korabeli irodalmi közélet kérdései, másrészt első, főként „rózsaálmakról” szóló verszsengéit küldözgetni kezdte a közeli regionális hírlapokba. Hamar kiderült, hogy hihetetlen érzelme, tehetsége és adottsága van mind a tömeges kiadású, jól eladható könyvtermékek sikeres megtalálásához és kiválasztásához, mind a média izmosodni kezdő hatalmának kihasználásához. Ráérezett vagy ráébredt, hogy minél több fronton, minél ötletesebben kell támadást indítani a közönség figyelmének felkeltésére: tehát írt mindent, ami tömegesen eladhatónak mutatkozott: meséskönyvet,¹¹ indiánregényt,¹² házasságtörésről, elbukásról szóló novellákat¹³ csakúgy, mint a Herczeg Ferenc nyomán (majd Pekár Gyula-másolta) oly népszerűvé lett szerelmi katonakalandokat¹⁴ vagy Jules Verne-adaptációt.¹⁵ Bátyjával, aki remekül tudott franciául, az 1890-es évek második felétől – nyilván Rózsa Miklós jó könyves kapcsolatai révén – a Sachs és Pollák-féle könyvkereskedés kétszemélyes fordítóirodáját indították be és működtették sikeresen. Az első Rózsa Géza-fordítás még 1896-ban jelent meg, és 1898-tól 1905-ig már rendszeresen és ütemesen kerültek ki kezük alól a tömegtermékek piacán keresett termékek. Körültekintően felosztották egymás közt a piacot. Miklós vállalta a gyermek- és ifjúsági irodalom témakörébe tartozó művek adaptálását és írását, és rá maradtak a nőknek szánt művek közül azok, amelyek a konzervatívabb és szemérmesebb ízlésű lány- és nőolvasókat célozták meg, mely olvasmányok legszélső határát a házastársi hűtlenség vagy a vőlegényét megcsaló menyasszony témájaig (mérceként Paul de Kock neve említhető, akitől Rózsa Miklós több kötetet fordított) lehetett feszíteni.

¹¹ A kifinomultabb ízlésűeknek a Modern írók könyvtárát és a csak pár kiadványt megérő Irodalmi Szecesszió című sorozatot szánták. – *Gyermekvilág*. Szép elbeszélések. A magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.; *Jó gyermekek mesekönyve*. Mesegyűjtemény. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.

¹² *Az őserdők lakója*. Elbeszélés az amerikai életből. A magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.; *A prérvadász*. Napnyugati történet. A magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.; *Az indiánok között*. Három elbeszélés a magyar ifjúság számára átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1905.

¹³ Rózsa Miklós: *Nászút hármában*. Budapest, Sachs és Pollák, 1899.

¹⁴ Rózsa Miklós: *Huszárszerelmek*. Budapest, Sachs és Pollák, 1896.

¹⁵ *A lángban álló szigettenger*. Verne Gyula után francziából átdolgozta Rózsa Miklós. Budapest, Sachs és Pollák, 1899.

A franciasabb, ennél mondénabb tematikájú, frivol hangnemű, sőt általában kifejezetten erotikus olvasmányok fordítása pedig Gézát illette. Lendületüket még az olyan ügyek sem törték meg, mint például ami 1898 októberében borzolta a kedélyeket, amikor a lapok megszéllőztették, hogy a Sachs és Pollák Könyvkiadó olyan pikáns művekkel jelentkezett – immár sokadjára – a piacon, amelyet a bíróságnak kellett lefoglalnia.¹⁶ A dolog nem volt minden előzmény nélküli, hiszen 1896-ban Géza már lefordította Marcel Prévost *Félszüzek*¹⁷ című munkáját. A könyv évtizedeken át az erotikus irodalom kultuszművének számított, még akkor is, ha szerzőjének előszava épphogy arról igyekszik meggyőzni őszintén vagy álószintén olvasóit, hogy mintegy elriasztásképpen mutatja be a férfiak társaságában forgolódo, magukat kellettő, flörtölő félszüzek típusát: „Az, hogy itt a vallás és erkölcs eszméi sohasem irány- és vezéreszmék. Ebben a világban senkit és semmit sem ítélnék el valami fensőbb, csallhatatlan elv, hanem igenis a conventiók nevében s a kortársak véleménye alapján. [...] Mivel az elfajult milieu-nek erkölcsait rajzoltam, határozottan állítom, hogy tőlem telhetőleg minden erőmből igyekeztem csak annyit és azt mondani, a mit mellőznöm nem lehetett. Engem nem igen aggaszt a műveletlenek sértett szemérme, akár szóval, akár írásban nyilatkozzék. »Az erkölcsstelenység vádja, mondja Balzac, melyet sohasem mulasztottak el a bátor íróval szemben hangoztatni, az utolsó, melyet a költő ellen emelnek, mikor nem marad más szemrehányás, a mivel őt illethetnek. Ha az, a mit lefestesz, igaz, ezt a szót vágják arcodba: erkölcsstelen. Az ilyen eljárás azokra nézve szégyen, kik azt alkalmazzák.«”¹⁸

Bár nyilvánvaló, hogy egzisztenciális kényszer is diktálta ekkoriban a kezdő írók több lábbon állását, Rózsa Miklós igazán jó partinak számító házasságkötését¹⁹ követően sem hagyta abba a sikeres és az ő anyagi hátterét is megszilárdító tömegirodalmi kiadványok munkálataiban való közreműködést. Egyben ugyanis

¹⁶ *Országos Hírlap*, 1898. október 23. – A kötet egyébként a Rózsa Géza által fordított Pierre Louÿs: *Aphrodite* (Budapest, 1897.) című regény volt, melynek előszavában így harangozta be munkáját a mű szerzője: „Az a női személy, ki a főszerepet játssza a regényben, melyet az olvasó lapozni fog, egy antik courtesane; de legyen nyugodt: nem fog megtérni. Őt nem fogja szeretni sem egy szerzetes, sem egy próféta, sem egy isten. A jelenkori irodalomban ez eredetiség.”

¹⁷ Marcel Prévost: *Félszüzek*. A francia eredetiből fordította Dr. Rózsa Géza. II. kiad. 6-ik ezer. Sachs és Pollák, Budapest, 1896.

¹⁸ A szerző 1894. júniusban készült előszava: uo. 4., 6–7.

¹⁹ Feleséget a kiterjedt Madarasi-Beck bankárfamiliából választott. Beck Blankával valószínűleg az 1890-es évek végén ismerkedtek meg, amikor mindketten ugyanabban a lapban publikálták írásaikat; az 1899-es Fővárosi Lapok több számában például többször is egy lapszámban jelentek meg. Blanka ugyanis költői ambíciókat táplált magában – körülbelül akkora költői tehetséggel megáldva, mint a költő Rózsa Miklós. 1902-ben megkötött házasságuk előzményeit különös módon ismerhetjük meg: magától Beck Blankától – egy magánkiadásban megjelenő, Bródy Sándor különös előszavával ellátott kis kötetből, melynek verseiből pontosan végigvezethető, hogyan fogta meg és kötötte magához Blanka végül a sokáig más virágoskertekben járkáló Rózst.

biztos volt – a közönséget bármi áron meg kell fogni, az érdeklődését fel kell keltetni, s bármi áron meg is kell tartani.

Rózsa tehát – felfegyverkezve a kereskedelmi piac eddigre már igen kifinomult eladási technikáinak fortélyáival – nagyon alkalmas személynek kínálkozott, hiszen képes volt átérezni az irodalmi piac mind a négy szerepkörének problémáit: (1) bár mint kezdő szépíró munkáival időről-időre már ő maga is több lapot felkeresett, (2) könyvkereskedő-tanulóként – a művészeti alkuszüzlet másik oldalának szempontrendszerét²⁰ is megismerhette, (3) olvasóként pedig szembetalálkozott a korabeli irodalom termékeinek teljes palettájával, sőt (4) a vásárlói piac igényeit és elvárásait is összegezhette és mérlegelhetette – köztük az olvasói piacon egyre nagyobb számban megjelenő új célcsoportét: a gyermek- és a női olvasóké.

Elsőként épp a könyvre áldozni tudó, női olvasókat kívánták megszólítani Rózsa Miklós első irodalmi próbálkozásai is. A *Corvina*-beli cikk (melynek születése 1889 volt) utáni első publikációja, amire rábukkantam, 1891-ben a *Vasvármegye* című regionális lapban jelent meg, a *Báléji emlék* című vers.²¹ Erős Reviczky-hatást mutató, főleg az Emma-versek hangulatát imitáló és annak

²⁰ A szerzői jog szabályozásának kérdései a könyvkereskedelmi üzlet és a kor irodalmi élete egyik legtöbbet vizsgált és vitatott problémája volt a 19. század utolsó harmadának. A szerzői jog törvényi szabályozása előtt a kiadó a Habsburg-birodalom területén élő, magyar szerzővel egyéni és a helyzetre, a kiszemelt vagy (ritkán) a megrendelt műre szabott szerződést kötött. Ha az élő magyar szerző netán túl sokat merészelt kérni a művéért, bármikor fennállt az a veszély, hogy a kiadó eláll a szándékától. Az 1875. évi kereskedelmi törvény 515–533.§-a (*Magyar Törvénytár, 1875. évi törvények*. Budapest, 1896. 201–203.) az író és a kiadó közti szerződéskötést – az ügyletnek csak a gazdasági oldalát véve tekintetbe – az egyéb „alkuszügyek” közé sorolta, s ezért egyedül a kiadói jogügylet szempontjából szabályozta azt némiképpen. Ezzel az eddigieknél is több jogot, nagyobb lehetőségeket nyújtott a kiadóknak, a magyar írókat pedig még kiszolgáltatottabb helyzetbe hozta. A művészek és az írók körében a kereskedelmi törvény szülte általános közfelháborodás nyomán a Magyar Tudományos Akadémia, a Kisfaludy Társaság és a magyar írók összefogása alapján 1876-ban felkérték Arany János fiát, Arany Lászlót egy törvénytervezet kidolgozására (Az írói és művészi tulajdonjogról, *Budapesti Szemle*, 1876. 10. köt. 225–257.), mely kisebb változtatásokkal 1884-ben, a XVI. tc.-ként emelkedett végre törvényerőre.

²¹ *Vasvármegye*, 1891. szept. 27. 40. sz.

1. vsz. Mióta láttam bájos arczodat, / Mely oly igézően hatott reám, / Lelkem csak egy képet lát szüntelen; / S e kép: midőn először láttalak / – Oh angyalarczu, szende kis leány – / Midőn először tánczoltál velem.

2. vsz. Midőn először érzem arczomon / A felhevült kebel leheletét, / Egy vágy ragadta meg hő keblemet: / Szerettelek vón átölelni, vagy / Letérdepelni angyalom eléd, / S úgy vallani meg hő szerelmemet!

3. vsz. S midőn gömbölyű kacsóidat / Táncz közt lágyan nyakam körül fonád, / S fűrtidnek bárdonya arczomhoz ért: / Od’adtam volna üdvösségemet, / Küzdöttem volna minden poklon át / Teérted szép leány s – szerelmedért!

4. vsz. S midőn a kéjes táncznak végivel / Vállamra hajtád tündérszép fejed; / Ismét kinzott a régi fájdalom; / S csak egyre vágyódott e balga szív – / Mely kéjt, gyönyört olyan hamar feled – / Oh halni meg karodban angyalom!

attitűdjét másoló költemény. A nemrég elhalt s ebben az időben – főként a nőolvasók körében roppant népszerű – Reviczky Gyula költészetének ismeretét talán nem túlzás feltételezni, ha másért nem, mert a lap néhány számmal korábban hozta Reviczkynek egy posztumusz versét.²² Rózsa néhány évi hallgatás után – nyilván csak a harminckettesektől való leszerelés környékén, immár a könnyítéssel megszerzett érettségi bizonyítvánnyal – 1893-ban tűnt fel újra az irodalom és az újságírás porondján. A Szinnyei-életrajz szerint: „*Budapesten a Pesti Naplóhoz került (Ábrányi Kornél szerk. idején); onnét újból vidékre ment a Sopron c. politikai lap segédszerkesztőjének. Azonban egy hírlapi polémia*²³ *miatt le kellett mondania tiszti rangjáról és 1893-ban került fel véglegesen a fővárosba, hol előbb a M. Hírlap (Horváth Gyula idejében), utóbb a Magyarország, Hazánk, az azóta megszűnt Nemzeti Ujság, [...] belső munkatársa lett.*”

A *Sopron*, bár vidéki, mérsékelt ellenzéki, azaz függetlenségi elveket valló politikai újság volt, az 1891–1893 közötti években munkatársai közt tudhatta a mélyen katolikus Rudnyánszky Gyulát; az előbb erőteljesen a szocialista, majd – elsősorban filozófus testvére hatására – a metafizikus tanok felé húzódó²⁴ Palágyi Lajos költőt; az egyidőben az *Új Idők* segédszerkesztőjét, a *Pesti Napló* színházi referensét, Tutsek Anna író nő férjét, Tábori Róbertet; azt a falusi református pap Szabolcska Mihályt, aki a falusi élet tisztaságáról fogalmazta dala- it, valamint a szocialista elvektől a népek ősi kultúráját kereső, majd a turanista tanok felé tolódó, finom lélektani rezdüléseket megverselő Zempléni Árpádot ugyanúgy, mint a győri rendőrfogalmazóként, majd alkapitányként dolgozó és a vidéki hírlapírók szövetségének alelnökségét ellátó Szávai Gyulát vagy a budapesti polgári iskolai tanárt, Móra Ferenc fivérét, Móra Istvánt.

A *Sopron* című kis lap példája általánosnak mondható; a meglepően vegyes politikai és írói nézetű összetételű újságírói gárda a korban egyáltalán nem számított kivételesnek. A 19. századi újságírói tömörülések és a lapok írógárdájának kiválasztása, illetve az egy-egy lapban való együttes megjelenés ugyanis – az egzisztenciális szorítás és néha a kényszerű elszereződés mellett – hozzávető-

²² Vasvármegye, 1890. szept. 28. Reviczky Gyula: *Politikus nemzet*.

²³ *Sopron*, 1893. szept. 10. 107. sz. Az aláírás nélkül megjelenő, sajtópert és Rózsa leszerelését maga után vonó cikk valószínűleg *A társadalom testén élősködő férgek* című cikk lehetett, mely így kezdődött: „Az az újságnak csúfolt szenny, mely soha hasábjain máshonnan ollózott és a szerkesztő saját nevével hamisan jegyzett cikkeken kívül egyebet nem hoz: a mely a trivialitásnak és durvaságnak, a butaságnak és arcátlánságnak valóságos múzeuma...” És így folytatódott: „Van lapszerkesztő a Dunántúl egyik városában, a ki ugyanabban a városban, hol mint lapszerkesztő grassál ma, néhány évvel ezelőtt még mint közönséges, többrendbeli lopás és betörés vádjá miatt elítélt fegyencz ült a kir. járásbíróház fogházában. [...] de kíváncsiak vagyunk, mikor fogja megenni ezt a dicsőséget, hogy nagy Dunántúlon széltibe-hosszába emlegessék, miszerint van egy város, a melyben ilyen szégyenletes állapotok uralkodnak, s a melynek neve – Pápa.”

²⁴ Palágyi „nagy fordulata”, azaz elfordulása a korábban vallott szocialista tanoktól éppen 1893-ra tehető.

legesen az 1890-es évek közepéig-végéig leginkább generációs, valamint ismeretségi (egyes orgánumokban esetleg felekezeti) alapon, és jóval inkább még az irodalompolitikai, mint a politikai nézetek és színezetek mentén toborzódott.

A kiegyezés után jelentkező új nemzedéknek kétségtől igen erős generációs indíttatása volt (hiszen „*a fiatal generáció mindenkor opponálni szokott a réginek*” – ahogy Prém József megfogalmazta), s harcukat leginkább az akadémikus irodalom jelesei, elsősorban a magyar irodalmat harciasan felügyelő Gyulai Pál ellen vívták.²⁵ Az 1880-as évek írócsoportosulásait – egyes baráti körön vagy költőbaráti kapcsolaton túl – leginkább az fűzte egybe, hogy pontosan tudták, mit és kikkel *nem* kívánnak csinálni, leginkább éppen ez a közös meg nem értettség, üldözöttség és az akadémikus irodalom ellen való lázadás verte össze őket. (Mindezt persze csak azután, hogy először mindannyian megkíséreltek valamiképpen közel kerülni az irodalmi életet felügyelő Gyulaiék-féle körhöz, és rendszerint nem jártak sikerrel.) Sokszor tűnt úgy, senkivel sem tudnak hangot találni. Ez a kezdeti, a kirekesztettség érzetéből fakadó, mindenkivel való szembenállás többször eredményezte azt, hogy részkérdésekben saját soraikon belül is különböző irányzatok és kisebb pártok formálódtak, s időről időre véd- és dacszövetségek alakultak, illetve bomlottak föl. Az esténként közösen lumpoló vagy – rosszabb napokon – üres kávéjuk mellett a hivatalos irodalom ellen lázadó, békétlenkedő írócsoportosulás *Új Nemzedéknek* (később Petőfi Társaságnak²⁶) nevezte magát és – a „hivatalos”, azaz az akadémikus irodalom ellenében, nemegyszer csak homályosan megfogalmazva – a modern témák, az oldott és virtuóz nyelvhasználat, a belső világ rezdüléseinek, érzéseinek, félelmeinek kimondása, a sokszor gyötrődést hozó szerelem (sőt a testi szerelem és a testiség) bemutatása, az egyéniség szabadságának hirdetése stb. mellett tört lándzsát, s nagyobb hányaduk mintegy mellékesen ellenzéki (leginkább függetlenségpárti) politikai nézeteket vallott. A Budapestre érkező ifjak laza kapcsolatrendszerében kezdetben szorosabb kötelék csak a közös vidékről jövő, azonos iskolába és diákkörbe tartozó tagok között szövődött, s e kapcsolatrendszer csak jó néhány együtt átvirrasztott éj után kezdték kiszorítani a közös kávéházi időtöltés és el-

²⁵ Erről bővebben pl. Irodalomtörténeti összefoglaló 1867–1906. In: *Magyar Kódex. A művelődéstörténet évszázadai*. 5. köt. Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918. Budapest, Kossuth Kiadó 2001. 131–183. és Irodalomtörténeti összefoglaló 1867–1906. In: *CD-kiadás. Magyar Kódex. A művelődéstörténet évszázadai*. 5. köt. Az Osztrák–Magyar Monarchia. Magyarország művelődéstörténete 1867–1918. Budapest, Kossuth Kiadó 2001.; Császtvay Tünde: A him veréb és a pillangó. Az akadémikus és az erotikus irodalom túsája a XIX. század utolsó harmadában. *Holmi*, 2003. 4. sz. 477–493. (Bővebb változata In: *Klasszikus – magyar – irodalom – történet. Tanulmányok*. Szeged, 2003. 399–426. /Tiszatáj könyvek/)

²⁶ Legelőször a Figyelő című lap körül csoportosultak. A Petőfi Társaság – legalábbis hivatalos megnyilatkozásaiban – tagadta, hogy az Akadémia és/vagy a Kisfaludy Társaság ellenében jött volna létre.

meélesítés nyomán, valamint a közös hírlapi redakciókban, de legalábbis azonos orgánumok hasábjain való megjelenés alapján kialakult barátságok.

Az 1880-as évek legvégén azonban már összeállt egy olyan írói társaság, amelynek élére egy koncepciózus vezető, Kiss József került, aki alaposan végig-gondolt esztétikai, irodalom- és művészet-, valamint stíluselméleti elvárások és meglehetősen jól körvonalazott minőségeszmény alapján, (általában) megfellebbezhetetlen szigorúsággal és magabiztossággal kívánta megválogatni szerzőgárdájának körét, s számára mindez jóval előrébb valónak mutatkozott, mint az olvasók igényeinek keresése és kiszolgálása. Kiss József – a klikkszellem elleni több évtizedes hadakozási múlttal a háta mögött – úgy tartotta, hogy elképzelései és elvárásai érvényre jutásáért, azaz a nemzetközi mezőnyben is helytálló, minőségi magyar irodalomért leginkább elsőként nem a fogyasztói, hanem az irodalmi harcmeszón, a különböző írói szekértáborokkal szemben kell rendületlenül hadba indulni és (akár kíméletlen) csatákat vívni. Ez még akkor is így volt, ha tudjuk, hogy *A Hetet* (bár az írók is olvasták, leginkább kávéházi asztalok mellett), nagyrészt főként mégis csak a női olvasók vásárolták és tartották el. Emellett *A Hét* egy addig kialakulatlan és az írói, illetve újságírói státusztól addig még el nem különülő – a korábban taglalt, Rózsa-féle könyvtárosi feladattól eléggé különböző értelmű – közvetítői szerepet vállaló tevékenységet legalizált és emelt magasra: megalkotta az irodalom- és a művészeti kritikai tevékenységet és a kritikai szakújságírást, amelyet a mű és a műértelmező közötti szükséges és elengedhetetlen közvetítői szereppel ruházott fel – sőt azt mintegy etalonnak tekintette.

A jó érzékkel tájékozódó Rózsa *A Hét* és Kiss József példáján alaposan tanulmányozhatta, hogy a győzelemért érdemes stratégikus szakmai csatákat indítani, valamint azt is, miképpen kell elfogadtatni a művészi közvéleménnyel azt, hogy bármely diszciplináris területen a mű és a befogadó, valamint a művész és a befogadó, sőt esetenként a mű és a művész közötti *közvetítői* szerep egyrészt missziós, másrészt elhagyhatatlan és szükségszerű feladat. Nem gondolom, hogy az amúgy sem teoretikus vonzódású és tudását autodidakta módon szerzett Rózsa különösebben elmélyedt volna *A Hét* irodalomesztétikai, irodalomértelmezési vagy irodalomértékelési kérdéseiben, de az új hangon való jelentkezés és a *modernitás*, mint jelszó, mellyel *A Hét* a magyar irodalomban fellépett, eszköztárának, módszereinek professzionális felhasználása, valamint mindennek külső megjelenése és megjelenítése bizonyára lenyűgözték. Nem véletlen tehát, hogy Rózsa – a napilapokon túl – azonnal igyekezett jelentkezni *A Hét*-nél, s 1894-ben a folyóirat közölte is egy halovány versét.²⁷

²⁷ Rózsa Miklós: Csak egy igennel... *A Hét*, 1894. 11. sz. 614. A vers szövege:

1. vsz. Csak egy igennel mondott többet ajkad, / Csak egy gyűrűvel lettél gazdagabb, / Csak egy bokréta-dísszel szebb szobácskád, / Csak egy rövidke hírt közölt a lap.

2. vsz. Csak egy kicsiny kártyát hozott a posta, / Csak egy pár jó barátod üdvözölt: / Veled csak ennyi, ah, csak ennyi történt, / S nekem egész világom romba dőlt...

De az igazi helytaláláshoz elengedhetetlen volt még valami: a személyes (irodalmi és közéleti) kapcsolatháló kiépítése is. Ehhez Justh Zsigmond és széles baráti köre segítette hozzá. 1894-ben, a vers megjelenése idején Rózsa, ekkoriban már a *Magyar Hirlap* munkatársa – tudjuk – már ismeretségbe került Justh Zsigmonddal, az akkor jó nevűnek számító, már halálos beteg íróval. Justh hatása – erről több kortárs is hasonlóan emlékezett – akkora lehetett, hogy sok évtizeddel később, özvegyének kézzel írott, két oldalas Rózsa-biográfiájában nyomban a Budapestre érkezését követően sietett megjegyezni: „*Justh Zsigmond baráti körében szerették és méltatták fiatalon is.*”²⁸

Hogy az ismerkedés miként történt és hogy a dolgok milyen sorrendben zajlottak, egészen pontosan nem sikerült kiderítenem, de elég kézenfekvő magyarázatokat találni bármelyik lehetőségre. Lehet, hogy Rózsa a Justh-barátság okán jutott a *Magyar Hirlap*-beli álláshoz, de talán valószínűbb, hogy éppen a hírlapi állásának köszönhette, hogy ajándékba kapta Justh barátságát is. Rózsa Miklós-nak ugyanis két *Magyar Hirlap*-beli kollegája, Pekár Gyula²⁹ és Bródy Sándor,³⁰ vagy akár az ekkor Párizsban művészettörténetet tanuló Malonyay Dezső³¹ is

²⁸ MKI-C-I-163/IV-2. 20.

²⁹ Pekár Gyulát szintén Justh Zsigmond telergette a képzőművészeti tájékozódás felől az irodalom irányába. 1892-ben lépett be tárcaírónak a Magyar Hirlaphoz, de 1893 nyarán már hosszabb európai körútra indult. Pekár (1867–1937) később – különösen a két világháború közötti időszakban – több évtizeden keresztül óriási befolyással bírt az irodalmi és a politikai közéletben.

³⁰ Bródy Sándor (1863–1924) 1890-től a Magyar Hirlap zsmnalisztája. Schöpflin Aladár szerint az ő javaslata alapján nevezték ki Pekár Gyulát a lap sztár-tárcaírójának, ellenlábasául Herczeg Ferencnek, aki a nagy ellenfél, a Rákosi Jenő vezette Budapesti Hirlapban tűnt fel, és hamar óriási népszerűsége tett szert az olvasók körében. (Vö. Schöpflin Aladár: Pekár Gyula. *Nyugat*, 1937. 9. sz.) Bródy Justh Zsigmond egyik legközelebbi barátja, a Jókai–Feszty-szalonn állandó és legbensőbb tagja. Bródy szisztematikusan támogatta, segítette a Justh-féle baráti körhöz közel kerülő literátus embereket, soha nem feledve, hogy ő miként robbant be 1884-ben vidékről a teljes ismeretlenségből és szegénységből a budapesti írók közé.

³¹ Malonyai Dezső (1866–1916) író, művészettörténész 1893-tól szintén Párizsban tanult művészettörténetet. Malonyay ekkor már Justh Zsigmond baráti köréhez tartozott, s Justh több párizsi hírességhez adott neki ajánlólevelet. Többek közt így ismerkedett meg a Párizsban élő Munkácsy Mihállyal, akinek titkárkodott. 1896-ban, mikor Munkácsy már nagy betegen hazalátogatott a milleniumi ünnepségsorozatra, Malonyay mellett Rózsa Miklós is titkári teendőket kapott mellette. – Tanulmányomban a Munkácsy–Rózsa- és a Malonyai–Rózsa (és Malonyay–Rózsa Géza)-viszonyt bemutató *Szeme ha rebben* című fejezet terjedelmi okokból nem kerülhetett be. Így egyrészt most kimarad, hogyan értékelem Rózsa Munkácsy-képét és Munkácsyval való kapcsolatát és a mester közelségében eltanult reklám- és PR-tevékenység elsajátítását, valamint ugyanígy külön tanulmányba szorul majd a Franklin-cégnél töltött Rózsa-évek bemutatása, a Kecskeméthy Aurél naplójának kalandos kiadástörténetére vonatkozó adalékok és a kiadóban töltött évek alatti-utáni homályos anyagi ügyleteknek a feltérképezése. Szintúgy ebben a fejezetben tárgyalom az ugyanezen időszakban a Franklinnál zajló – főként *A magyar nép művészete* című monstre-kötetsorozatra vonatkozó – Malonyay-féle szuperköltségű produkciók hajmeresztő ügyleteit is; ezek olyan adalékokat tárnak fel például, hogyan osztott vissza Malonyay jelentős összegeket a Vallás- és Oktatásügyi Minisztériumtól kapott kötet-szponzorációból az ott magas funkcióban munkálkodó Koronghy Lippich Eleknek. A szakadék szélén

közelebbi barátságban állt Justh-tal, így találkozásuk bármelyikük közvetítésével könnyen megtörténhetett. Miután azonban Rózsa egyik Justh-nak írt leveléből tudható, hogy Pekár ekkoriban Párizsban van, s hogy Rózsa is odakészül, nyilvánvalóan bátyja látogatására,³² aki 1893–1894 között Párizsban tanult a Sorbonne-on és a Collège de France-ban, ugyanúgy megeshetett, hogy Párizsban, Pekár közvetítésével ismerkedtek meg.

Rózsa Justh-nak írt fennmaradt leveleiből³³ tudni, hogy hamar elnyerte Justh Zsigmond bizalmát,³⁴ hiszen elkészítette Justh egyik legkedvesebb, az irodalmi

táncoló anyagi jellegű ügyletek lebonyolításának technikájáról, valamint Rózsa és Lippich kapcsolatáról ugyanítt.

³² Rózsa Miklós levele Justh Zsigmondnak, 1894. aug. 10. – A levél idevágó részlete: „*Úgy szeretném tanácsát kikérni Párisban való tartózkodásomat illetőleg; annyira senki se ismeri talán Párist, mint Nagyságos Uram. Pekár már künn van, de azért megmaradt a „Magyar Hírlap” kötelékében. Velenczéből és Veronából írt tárczát nekünk. – Bródy szívélyes üdvözlését küldi s gyors gyógyulást kíván s remél.*”

³³ Rózsa Miklós levelei Justh Zsigmondnak: 1. 1894. márc. 27., a Magyar Hírlap szerkesztőségi hátyapapírján; 2. 1894. ápr. 14., a Magyar Hírlap szerkesztőségi hátyapapírján; 3. 1894. máj. 24., a Magyar Hírlap szerkesztőségi papírján; 1894. aug. 10. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (a továbbiakban OSZKKT), Levelestár.

³⁴ A Rózsa augusztusi leveléből válogatott részletek árnyaltan mutatják be kapcsolatukat (a levél teljes szövegét közlöm a Jankovics József 60. születésnapjára készült kötetben. Budapest, Balassi Kiadó, 2009).

„Nagyságos Uram!

Nagyon szeretnék most mély filozófiával, meggyőző ékesszólással bírni, hogy kibeszéljem a fejből azokat a rossz gondolatokat, azokat a pesszimiztikus sejtelmeket s azt a fatalisztikus rezignációt, melyek betegségét még súlyosabbá teszik s gyógyulásában akadályozzák.

Az Istenért, édes nagyságos Uram, egy kis életkedvet, egy kis önbizalmat, egy kis hitet s mindjárt megjön az egészség. A testi gyógyulást előbb a lelki gyógyulásnak kell megelőznie, már pedig az Ön lelke beteg a túlzott képzelődéstől, a túlzott aggodalomtól. Dobja el, az égre kérem, azt a fekete szemüveget, melyen a világot állandóan nézi s tekintsen egy kicsit több bizalommal a jövőbe.

Nem lehet a végzet oly kegyetlen, oly következtelen, hogy Önnek vissza ne adja mielőbb egészségét Önnek, a kinek megadott mindent: nagy lelket, jó szívet, óriási talentumot, hírnevet, tekintélyt, gazdagságot, mindent, a mi egy embert boldoggá tehet s ami kiemelhet valakit a közönséges emberek sorából, fel oda, hova csak a legkiválóbbak emelkedhetnek, az nem lehet, hogy Öntől megvonja azt az egyet, amivel milliók bírnak, a kik azt meg nem érdemlik s a kik azt nem tudják felhasználni. Önre még nagy hivatás vár minden téren, ez a mi szegény irodalmunk nem nélkülözheti Önt, a ki nálunk megteremtője volt egy új, egészséges, csodálatos iránynak. Nem nélkülözheti Önt a mi társadalmi életünk, mely annyit köszönhet Önnek, nem nélkülözheti a derék, magyar alföldi nép, melynek Ön atyja lett, szerető, jóságos atyja odalenn. Nem, nem, Nagyságodnak még dolga van itt, nagyon sok dolga s ebben nem fogja a végzet útját állani, nem fogja Önt nagy missziójában megakadályozni. Erre gondoljon Nagyságod s akkor meg fog gyógyulni mielőbb.

És most még egyet. Darabunkról – engedje meg, így nevezzem – tanácsait köszönettel és szívesen fogadom és okvetlen magamévá teszem. Egy állítása ellen azonban határozottan és minden erőmből tiltakozom. Nagyságos Uram azt írja, hogy írjak mást, azt hamarabb fogom értékesíthetni, mert nincs hozzá fűzve Nagyságod neve. Már megbocsásson nagyságos Uram, ez ellen már igazán kénytelen vagyok protestálni. Nem szólok arról, hogy mennyire megtisztelve és bol-

életben nagy érdeklődést kiváltó és vitát gerjesztő, 1893-ban írt művének,³⁵ a *Gányó Julcsának* a dramatizált változatát, s melyet óriási utánajárással igyekezett elérni, hogy előadják a Népszínház színpadán.³⁶ Előadására itt ekkor végül nem, csak évekkel később került sor. Rózsa több évtized múltán írt visszaemlékezéséből tudható, hogy a fővárosi sikertelenséget követően a darabot még Justh életében eljátszották Pusztaszenttornyán, az irodalmi és művészeti körökben híres, Justh maga építtette parasztszínházában.³⁷

Rózsa – nyilvánvaló szeretete és megbecsülése mellett, valószínűleg ösztönösen – igyekezett profitálni a Justh-féle barátságból, mely nem feltétlenül az írói zsenialitásnak, mint inkább a szeretetre méltó, ajánlásokat fogalmazó, a legmagasabb körökkel is baráti-rokoni viszonyban álló, befolyásos kapcsolatokkal bíró embernek is szólt. Az utolsó Justh-nak írt levelében kifejti: „*Hogy mennyire szerencsémnek és nem bajnak tartom én hogy »hozzá van fűzve« Nagyságod neve az enyémhez, azt már a legközelebbi időben nagyon kézzel foghatólag fogom*

dognak érzem magamat, hogy Justh Zsigmonddal irodalmi összeköttetésbe kerülhettem, nem szólok arról, mekkora dísz kölcsönöz nekem az Ön, rám nézve felettébb megtisztelő irodalmi és privát barátsága, ha ugyan szabad ezzel dicsekednem, csak azt juttatom Nagyságod eszébe, hogy a mi sajnálatos klikk-viszonyaink mellett velem egy színdarabot illetőleg szóba sem állottak volna, ha páisként nem vesz körül Nagyságod neve. [...] Hálás híve és bámulója Rózsa Miklós.

³⁵ A regényt Justh 1893-ban írta, de csak 1894-ben jelent meg. Az OSZK Kézirattárában őrzött Justh-hagyatékban megtalálható a kötet szedőpéldánya: Fond 62/10.

³⁶ Justh-nak írt leveleiből kiderül, hogy Rózsa hónapokig járt Rákosi Szidi és Evva Lajos nyakára a darab elolvasása, véleményezése, illetve előadása érdekében. – Rózsa több évvel Justh halála után, 1902-ben vette elő újra a dramatizált változatot, de – Justh vezető kezét már nem érezve a vállán – erősen átdolgozta és súlypontját máshová helyezte. *A hit* című népszínművet végül 1902. november 22-én adta először a Népszínház. Az átírt művet Rózsa kötetben is kiadatta: *A hit*. Népszínmű három felvonásban. Budapest, Lampel (Wodianer), 1902.

A botrányt kavarázó darab és előadás recepciójának taglalása külön tanulmányt érdemelne, itt még vázlatos ismertetésekre és elemzésekre sincs mód. A kritikák – Rózsa újító szándékát elismerve – nagyrészt mégis fanyalgóak, és szinte mind előre megjósolja a darab közeli bukását. Vö. pl. *Ország-Világ*, 1902. 955.; *Fővárosi Lapok*, 1902. november 23.; *A Hét*, 755.; *Magyar-ság*, 1902. nov. 23. 275. sz.; *Budapesti Napló*, 1902. nov. 19. 318.; *Magyar Színház*, 1902. nov. 18.; *Hazánk*, 1902. nov. 23. 277. sz. 7.; *Pesti Hírlap*, 1902. nov. 23. – Kiderült, hogy a meleg dicsérő hangú, névjelzés nélkül megjelent kritikák közül többet maga Rózsa Miklós írt, hiszen a Rózsa-hagyatékban lefűzött levonatok egyikén-másikán ott szerepelnek Rózsa autográf javításai. (MKI-C-1-163/III-1)

Az Alkotmány című lap november 18-i számában viszont hosszabban fodorozódó, éles hangú polémiát indított, melyben azt kifogásolta, hogy „*a vallási anarkismust dicsőítik a színpadon*”, valamint hogy a darab „*a keresztyénség apologiája, újtestamentumi hangulattal van tele*.” Rózsa válaszában azzal vágott vissza: „*Hogy pedig a nazarénizmus mennyire jogosult arra, hogy magyar földön született, magyar talajból nőtt ki s melynek apostolai is mindannyian magyar parasztok*.” (*Magyar Színház*, 1902. nov. 18.)

³⁷ *Pesti Napló*, 1938. okt. 16. 34. – Gépiratos kézírata, Rózsa autográf javításaival: MKI-C-1-163/1-6. – Vö. egy rövidebb verziójával: *Magyar parasztok a színpadon: Justh Zsigmond emlékezete. Nemzeti Ujság*, 1896. 142.

illusztrálni. Elhatároztam ugyanis, hogy kiadom verseimet »Szélcsend«³⁸ cím alatt s hogy addig is, míg a »Gányó Julcsát« előadják, mégis »hozzá legyen fűzve« Justh Zsigmond neve az enyémhez, Nagyságodnak fogom ajánlani a kötetemet, ha ugyan Nagyságos Uram megtisztel azzal, hogy ezt nekem megengedi. Ma még nem szóltam volna e dolgról, mert hiszen még csak most rendezem a verseimet, de Nagyságodnak ez a nyilatkozata éppen kapóra jött. Ennélkül szinte féltem volna ezzel a szerénytelen kérelemmel előállani, így azonban már kedves kötelességemnek tartom, hogy meggyőzzem Nagyságodat állításának tarthatatlanságáról.³⁹ Igazán nem nehéz elképzelni, vajon milyen melengető érzéseket okozhatott Rózsa Miklósnak az a figyelem és barátság, mellyel Justh Zsigmond, a felvidéki arisztokrácia és a legmagasabb körök tagja fordult felé, a nagyon alulról érkező, katolizált zsidó fiatalemberhez. Justh Zsigmond értékrendszerében – akinek szíve egyébként az újkatolikus konzervatív politikai irányba húzott – mindent (vallást, származást, társadalmi ranglétrát, férfi avagy női nemet, bármiféle különbséget stb.) felülírt a szellemi arisztokratizmus, a tehetséges elme produktumának ereje.

Abból, hogy Justh művei, melyek egy koncepciózus⁴⁰ regényfolyam egyik fontos darabjaként íródtak, milyen eszmei megalapozottságból születtek, Rózsa Miklós valószínűleg keveset tudott. Mint ahogy feltehetően arról is alig valamit, hogy Justh Zsigmond – bár a kortársak szerint rengeteget beszélt róla – miként tette és formálta magáévá Mednyánszky László sógora, a birtokán elzárkózó, különc filozófus, Czóbel István fő művének⁴¹ alapgondolatát. Czóbel ugyanis egyrészt megerősítette, másrészt megújította és árnyalta Justh – erősen Taine milieu-elméletének rendszerébe simított – társadalomreformról szóló elképzeléseit. Czóbel a magyar újkonzervativizmus agrárius mozgalmanak képviselője s főleg Spencer tanait valló ideológusa volt. Az agráriusok azon morálfilozófiai alapon, mely idealizálta a feudális-patriarchális viszonyokat és „rehabilitáló

³⁸ A korábban közöltekhez hasonlatos költeményeket rejtő, kis verseskötet valóban megjelent (Budapest, Lampel / Wodianer, [1894.] 64 l. – az előszó: 9–12.), de Rózsa már csak Justh emlékének ajánlhatta. Benne azonban – Justh egyik halála előtti utolsó írásaként – elkészült az előszó, melyben Justh – több értelműen – a következőket írta: „Igen szerencsésen, könyvében nem akart sem egetverő titán, sem borongós Manfréd, sem Beaudelairi [!] realista költő lenni, csak – önmaga.” MKI-C-1-163/1-3.

³⁹ 1894. aug. 10-én kelt levél. OSZKKT, Levelestár.

⁴⁰ Vulgarizálva és leegyszerűsítve: Justh Zsigmond egészséges paraszti vérrrel gondolta megfrissíteni az évszázadok óta csak egymás közt házasodó, megfáradt arisztokrata-vért. – A Justh-kör ideológiájának megértéséhez, Justh Zsigmond–Mednyánszky László–Czóbel István hármas barátsága kapcsán Justhék körének eszmei tájékozódásáról és művészi programjáról, nemzeti művészet-eszményük kialakulásáról elengedhetetlen és megkerülhetetlen: Gosztonyi Ferenc: Kész regény. Malonyay Dezső 1905-ös Mednyánszky-monográfiája. In: *Mednyánszky*. Szerk. Markója Csilla. Budapest, MNG–Kossuth Kiadó, 2003. 71–88.

⁴¹ István Czóbel: *Die Entwicklung der Schönheitsbegriffe. Die Genesis unserer Kultur*. Bd. 1–5. Leipzig, 1901–1907.)

szembeállításba” helyezte a „bekövetkezett polgári fejlődéssel,” azt vallották, hogy az arisztokráciának „hatóképes gazdasági pressure group-pá” kell formálódnia és a kormányzattól ki kell kényszerítenie az érdekeit szolgáló gazdaságpolitikai döntéseket. Az elmélet szerint – az organikus fejlődés tana alapján – „a nemesi, paraszti, kisiparos rétegek tönkretétele megbontotta a magyar társadalom organizmusát,” és ezt – mind politikailag, mind kultúrpolitikailag – az arisztokráciának kell orvosolnia. Hitték, hogy „az organizáció, a szervezett egységes fellépés semmivé teszi az »erősek« fölényét. Az eddig »gyengének« bizonyult rétegek gazdasági érdekképviselői organizációkba szervezve konkurenciaképessé válnak a versenyben. [...] A tradicionális és kispolgári rétegeket egységes érdekképviselői fronttá kell szervezni.”⁴² Czóbel szavaival pedig: „Alakuljon meg valahára a magyar hazafiak ligája... Úr és polgár, honorácior és telkesgazda, szóval mindaz, aki nem részese, sem a nagy Panamának, sem a szocializmusnak, álljon össze. [...] Tegyük hát azt a szövetséget, amelyet komoly és előrelátó férfiak alapítottak, élő hatalommá, a társadalmi élet egy nagy gócpontjává. [...] Akkor fog az egy nagy nemzeti ligává átalakulni, amely imperatívusé léphet fel a zsaroló rendszer, a szociális bajok és a korrupció ellen.”⁴³

Justh már évekkel korábban dédelgette magában ennek aprópénzre váltott tervét, „hogy megcsináljuk az irodalmi salon-t, össze igyekezve hozni a nálunk még olyan igen ellentétes „mondain” és „lettré” köröket. Persze ez kezdetben csakis az úri társaságban lesz lehetséges; később ha dámáink úgy akarják, s elég erősnek érzik magukat erre, tán sikerülend tovább menni.”⁴⁴ Justh Zsigmondnak – életvitele, majd betegségének súlyosbodása miatt – mindinkább le kellett számolnia azzal az elképzeléssel, hogy saját szalonjában terelheti össze a válságból kivezető utat megmutató, az új Magyarországot megteremtő, felelősen gondolkodó politikai és modern művészeti-szellemi elit tagjait, de hitte, hogy tanait – szellemi útmutatása nyomán – legjobb barátai, Malonyay Dezső, Feszty Árpád,

⁴² Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. *Századok* 1974. 8–9., 19., 20–21., 23. – A kérdésről bővebben ld. még Szabó Miklós: A kontinentális Európa konzervatív ideológiája néhány új vonásának kialakulása a századfordulón. *Történelmi Szemle* 1974. 326–327.; Szabó Miklós: Új vonások a századfordulói magyar konzervatív politikai gondolkodásban. *Századok* 1974. 3–65.; Németh G. Béla: *A magyar irodalomkritikai gondolkodás a pozitívizmus korában*. Budapest, 1981.; R. Várkonyi Ágnes: *A pozitívista történetiszemlélet a magyar történetírásban*. 1–2. Budapest, 1973.

⁴³ Cz. I. [Czóbel István]: Nincs megállás. *Magyar Gazdák Szemléje*, 1898. február, 35.

⁴⁴ Justh levele Nemeskéri Kiss Margitnak, Szenttornya, 1886. szeptember 17. – Gálos Magda: *Sigismond Justh et Paris*. Budapest, 1933. 74. – A próbálkozás eredménye lett 1889-ben a Műbarátok Körének megalakulása. A művészeti egyleti, társasági mecenatúrárendszer kialakulásáról bővebben: Császtvay Tünde: Laczikonyha, kothurnus, tülök. Nemzet- és lélekmentő műpártolás-próbálkozások a XIX. századvégi Magyarországon. In: *Mednyánszky*. Szerk. Markója Csilla. Budapest, MNG–Kossuth Kiadó, 2003. 89–100.

Bródy Sándor, Pekár Gyula, illetve talán Rózsa Miklós egyszer esetleg mégis csak sikerre viszik.

Hogy Rózst mélyen foglalkoztatták vagy mélyen megérintették volna ezek a gondolatok, illetőleg a Justh-kidolgozta eszmék *elméleti* szinten – akár csak végletes leegyszerűsítéssel is – a több száz, rövidebb-hosszabb Rózsa-írást végigolvasva, kevésbé valószínű. *Gyakorlatilag* azonban a Justh-féle szellemi organizációnak a lenyomatait nagyon is érzékelt. Azt, hogy a szellemi termékek létrejöttéhez és kicseréléséhez társas-, baráti, szellemi körökre (pl. a Műbarátok Körének példája) van szükség, s hogy ezen körök tagjai mind-mind magukkal hozzák – önmagukon kívül („az ő barátja az én barátom is”-alapon szerveződve) – a saját köreiket is, így tágitva mind nagyobbra a kör tagjai számára elérhető kapcsolati viszonyrendszert, mely óriási tőkét, esetenként pedig tőkeerős vásárlópiacot is jelenthetett. Ez a gondolat pedig remekül egybesimult a kiegyezést követő évtizedekben zajló, a művészeti és az irodalmi közéletet amúgy is jellemző intézményesülési lázzal. Így aztán semmi meglepőt nem találhatunk abban, hogy Rózst minden irodalmi és művészeti alakulás, szervezkedés, kör, segélyegylet, társulás intézményes fellépésekor – már-már mániás térfoglalási szándékát jól-rosszul leplezve – nyomban az első sorokban találjuk.⁴⁵

Rózsa végül is a justhi lecsupaszított gyakorlatot, a sajtópiacon és a redakciók világában való mind biztosabb tájékozódását,⁴⁶ valamint a könyvforgalmazási szisztéma működésének ismeretéből szerzett tapasztalatait gyúrta össze, hogy – egymást erősítve – őszinte lobogással nekifogjon egy európai, a művészeti és az irodalmi események iránt érdeklődő, mindinkább kiművelt, egyre inkább tágitani kívánt, művészetet értő és felvásárló közönség összetételésébe.

Az igen tehetséges, ám némileg exhibicionista és szélsőségesen érdekorientált habitusú, ötleteit állandóan túlpörgető és ezzel az elért eredményeket szét is ziláló, a lehetőségeit soha elégnék nem tartó, nyughatatlan és fékezhetetlen Rózsa Miklós jól látta meg, hogy az irodalmi közéletben való gyors helytalálás a 19–20. század fordulóján elégnék mutatkozhat ahhoz, hogy a Madarasy-Beck família befogadja, és ahhoz is, hogy kifejezetten jó elrugaszkodási dobogóul szolgáljon az életben és a hírnév felé, de ahhoz az eddigre túltelített „semmi piaca”, azaz az irodalmi és a hírlapi piac már korántsem volt elég tágas és ter-

⁴⁵ A Művészház megalakulásáig tartó időszakban csak néhány olyan társadalmi-társasági szerveződést sorolok, melyek működésében rövidebb-hosszabb ideig Rózsa is ott szorgoskodott: EMKE, Otthon-kör, Auróra-kör (1911.) stb.

⁴⁶ Rózsa Miklós hírlapi cikkeinek bibliográfiája, több száz írásának vázlatos elemzése és azon orgánumok bemutatása, melyekben publikált, egy külön cikkbe kívánczik. A sajtótörténeti szakmunkák hiánya szembeötlő e téren is, a kisebb jelentőségű lapok esetében valójában egyetlen alapos szakirodalmi segítséget találtam, mely a Műbarátok Köréből kinőtt női lap, az Auróra tevékenységét – s benne többek között Rózsa mozgolódását és tolakodását is – elemzi és értékeli: Nyárády Gábor: *Az elfelejtett Aurora (1897–1904)*. Irodalomtörténeti Közlemények, 1998. 1–2. 145–179.

mékeny, hogy elég pénzt és hírnevet is tudjon ott szerezni az újonnan, „rózsaálmakkal” és nem elégséges⁴⁷ szépírói tehetséggel érkező Rózsa. Olyan új területet kellett tehát felfedeznie, amiben nagyobb tehetséget mutatott, és jóval nagyobb sikerrel kecsegtethette.

Felfedező útjára állandó és nem szűnő újíttási vágyát – egyik legvonzóbb jellemzőjét – és a modernizáció, a progresszió szinte misztifikált jelszavát vitte magával. De talán nem akart vagy nem tudott folyamatosan, visszatérően, újra és újra, rövid időre meg-megállva szembenézni azzal, amit Mikszáth úgy fogalmazott meg: „*Csak hogy ezzel az újíttási vággal kapcsolatosan előugrik a kétely is. Birkóznak, birkóznak és nem bírják egymást földhöz vágni. Az újíttási vágy nagy hetykeséggel veri a mellét: »Hiszen igazam van«, a kétely ellenben titubálva mérlegeli: Hátha csak a patkót vertem fel megfordítva a pegazusra, s a lábnyomokat tekintve, magamat is megtéveszt a hátravaló menés, mely előrevaló menésnek látszik?*”⁴⁸

⁴⁷ Álljon bizonyításul itt egyetlen verse:

Rózsa Miklós: *Epilog. Verses könyvemből*

Elzengtem im' a dalt... A lantot
Azért ám félre nem teszem.
Felajzom újra s örömbé', buba
Ezentul is előveszem.
Felajzom újra
S ha vágyam sólyma
Merészen ég felé repül:
Dalom büszkén utána szárnyal,
A költészet, e tiszta szárnyal,
Azt messze útján így kísérve...
Bár jól tudom, hogy mind e vágyak:
Tündér-remények, rózsá-álmak,
Üres fogalmak, mint a lég,
Köd, oszló, pára, buborék...

(*Magyar Nők Lapja* 1897. szeptember. 12. 37. sz.)

⁴⁸ Mikszáth Kálmán: *Utóhang. A Noszty fiú esete Tóth Marival*. II. köt. 232. Mikszáth Kálmán Összes Művei 21. köt. Regények és nagyobb elbeszélések, 1906–1907. Budapest, 1960.